

Europeanen in crisis

Over historische menskunde

Colofon

ISBN: 978 90 8954 595 4

1e druk 2014

© 2014, Jan Klaasen

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Europeanen in crisis

Over historische menskunde

Jan Klaasen

“Van alle schepselen beschikt alleen de mens over een vrije wil en de macht om zijn eigen lot te bepalen, en alleen de mens kan door een juist gebruik van zijn wil tot in een situatie als de engelen geraken”

Uit : *Rede over de waardigheid van de mens*,
door Pico della Mirandola in 1486

Over dit boek

Dit boek is geschreven naar aanleiding van op volksuniversiteiten opgedane ervaringen met geschiedenis cursussen over Europa. Wat in dit verband door methode en inhoud een onlosmakelijke eenheid was of althans behoorde te zijn, wordt in dit boek uit elkaar getrokken. Na afloop ontstond telkens het gevoel dat geschiedenis onderwijs aan volwassenen, anders dan aan kinderen, niet (meer) geloofwaardig is zonder rekenschap te geven van de gevolgde werkwijze. Deze is namelijk niet alleen voor de keuze en groepering van de onderwerpen bepalend, voor de context en het perspectief waarin ze belicht worden geldt dit nog sterker. Om misverstand te voorkomen zeg ik er meteen bij dat dit behalve voor filosofie in het bijzonder voor geschiedenis geldt. De methode (het 'hoe') is namelijk ook aan verandering onderhevig en dient daarom onderdeel van de inhoud (het 'wat') te zijn. Gezien de beperkte tijdsduur van dit soort cursussen werd het ijkpunt van de keuzes niet gethematiseerd. Daarin dienen naast historische, filosofische en kentheoretische ook menskundige aspecten van het vak aan bod te komen. Het eerste deel *Canonlogie of symptomatologie* dat hierover gaat, staat op zichzelf en verantwoordt de aanpak van het tweede deel, waarin een symptomatologische benadering van Europa wordt beproefd. Dit laatste omvat uitwerkingen van de romp van deze cursussen met aan de ene kant de noodzaak van schematisering en vereenvoudiging en aan de andere kant de behoefte aan synthese en overzicht. Tijdens de cursussen speelde het onderwerp vanwege de perikelen om de Europese grondwet, nú vanwege het rumoer over de kredietcrisis die tot de Eurocrisis heeft geleid. Met

de afwijzing van de Europese grondwet (2005) werd het wantrouwen tegen de EU voor het eerst publiek. In alle lidstaten zijn intussen tekenen van fragmentatie en dreigende desintegratie (België); in de media verschijnen speculaties over het uiteenvallen van de EU en de EMU. Het gaat hierbij niet over Europa, dat altijd al een eenheid in verscheidenheid is geweest. Het wantrouwen tegen de EU neemt toe, nu haar burgers de gevolgen van de crisis aan den lijve ondervinden en hun vertrouwen op de proef wordt gesteld. Ondanks de invoering van de euro en de problemen die dit veroorzaakte, doen de verantwoordelijken alsof die niet dwingt tot een politieke unie. Voorlopig gaat dit niet gebeuren, althans niet in de vorm van een politieke unie. Daarvoor is de weerstand hiertegen te groot. Dat het onder gunstigere omstandigheden al niet mogelijk was om het over de vestigingsplaats van het Europees Parlement eens te worden, is een veelzeggend feit. Vanaf het begin pendelen de Europarlementariërs van Straatsburg naar Brussel en omgekeerd. Afgezien van populistische en nationalistische sentimenten die nu de kop opsteken, zijn er ook rationele overwegingen die dit doen. De kloof tussen burgers en 'Brussel' is niet van vandaag of gisteren; deze heeft altijd bestaan tussen het volk en een bovenlaag van opiniemakers, journalisten en politici die het beleid bepalen. Maar het voortbestaan van de EU op de langere termijn staat of valt met het draagvlak onder haar burgers. Als zij al deskundig of van niets wetend ernaar kijken, met welk begrip van Europa en zichzelf doen zij dat en wat is de basis om over elke gebeurtenis onmiddellijk een oordeel te hebben? Treffend in verband hiermee en met het thema van dit boek zijn de woorden van Bart de Wever: "De kosmopolitische drang om naties te overstijgen en nationale identiteit plat te branden, bewijst in de praktijk eigenlijk weinig meer

dan het onvermogen de realiteit in overeenstemming te brengen met de politieke theorie.”¹ Wat beide delen gemeen hebben met elkaar, is de actualiteit waarop de aandacht zich concentreert. Het gaat in dit boek niet om het ventileren van dogmatische overtuigingen of het debiteren van politieke standpunten, maar om het formuleren van gezichtspunten, die dieper graven dan de waan van een dag, een jaar, een decennium of zelfs van eeuwen. Aangezien tijd niet stilstaat en ontwikkelingen continu doorgaan, vereist de keus van actueel-zijn naast een open blik, een niet aflatend streven alert te zijn op wat er in de veranderingen die we zien, eigenlijk te gebeuren staat. Iedere verandering is deels zwanenzang en deels ouverture. Ook al gaat het om het verleden van Europa, wat beoogd wordt dient minstens een profetische ondertoon te krijgen voor de toekomst. We willen namelijk nagaan wat oud, voorbij en achterhaald en wat nieuw, actueel en toekomstig is of het karakter heeft dat te worden. Dit geldt voor de visie, niet minder voor hoe die ontstaat als waarop die is gebaseerd. Betrokkenheid, politiek draagvlak en wettelijke legitimering hangen op langere termijn mede af van het beeld dat burgers van Europa en van zichzelf hebben en van aankomende burgers krijgen. Een staat, evenals een unie van staten, heeft geen toekomst zonder politieke achtergrond, zonder tradities, zonder een bevolking die de draagster ervan is, ook al zou die tot in lengte van dagen zich als onderdaan blijven gedragen. We benaderen de werkelijkheid het dichtst door met onze overtuiging ook onze onbevangenheid ertegenover te bewaren en zo nodig te cultiveren. Dit kan voor de lezer een beproeving worden vanwege de keus van een buitenissig gezichtspunt, dat reguliere

1 Heldring, J.L., ‘Dezer dagen’, in *NRC Handelsblad*, 20 oktober 2011, door Heldring instemmend geciteerd.

opvattingen achter zich laat, of beter gezegd, overstijgt en veel te raden overlaat. Al ons waarnemen, denken en oordelen geschiedt immers binnen een raamwerk van gezichtspunten die ons zijn overhandigd, opgedrongen en/of ingehamerd. Het zijn gewoonten waarvan het even lastig als noodzakelijk is zich los te maken om te kunnen zien of ze voldoen met betrekking tot geschiedenis en alle methodische vragen eromheen. Sommige zijn zo vanzelfsprekend dat ze in aanmerking komen om op hun (on-)houdbaarheid te worden onderzocht. Dit vraagt een out-of-the-box denken, vrij van dogma's. Aangezien dit gezichtspunt een van de oudste is die we kennen en stamt uit tijden van ver vóór het ontstaan van filosofie en wetenschap, is het op het eerste oog bespottelijk en misschien ook aanleiding tot lichte verwarring. Gemeten naar common sense en wetenschappelijke mainstream lijkt het een anomalie. Het idee zal bij de lezer stof doen opwaaien en weerstand oproepen alvorens het wordt herkend. Toch doet het recht aan de waardigheid van de mens en laat voldoende ruimte voor vermoedens van wat er gaande is. In de Inleiding wordt de wederzijdse relatie tussen individualiteit en historiciteit verkend. In het eerste deel worden naast maatschappelijke verschijnselen methodische thema's aangesneden, die in het tweede deel in een ruimer historisch verband terugkeren en tot een voorlopige afronding worden gebracht. Ter afsluiting volgt een beschouwing over het schilderij op de voorkant van dit boek. Het is van Jeroen Bosch (1450- 1516) en heet *De verloren zoon*. Het bevindt zich in Museum Boijmans van Beuningen in Rotterdam. Tot slot twee opmerkingen over het resultaat. Eén: dit boek is eerder een halffabricaat dan een eindproduct. Twee: Lezers willen liever antwoorden dan vragen op voorwaarde dat zij het met de antwoorden niet eens hoeven te zijn. Wanneer het lezen meer vragen oproept dan beantwoordt, is het boek in zijn bedoeling geslaagd.

Inhoudsopgave:

Over dit boek	7
Inleiding	13
Wat is geschiedenis	26

Deel 1: **Canonlogie of Symptomatologie**

Tekens aan de wand of vensters op de wereld	49
---	----

Inleiding	51
De verzuiling	56
Kind en canon	67
Hoe leren kinderen leren	72
Individualiteit en historiciteit	79
Beseffen	100
Oude en nieuwe tijd	106
De keerzijde van vrijheid: terugval of doorstart	111
Biografie en Hagiografie	113
De school van Athene: een onderwijsconcept	116
Winst uit verlies	123
De onbekende ander	129
Heden, toekomst en verleden	137
Actualiteit	140
Kind en kennisleer	143
De natuurwetenschap en haar gevolgen	153
Symptomatologie of historische fenomenologie	163
De effectiviteit van het medium canon	169
De eerste canon	175
Tot slot	184

Deel 2: **Keerpunten in Europa**

Terugval en doorstart	189
Vooraf	191
Inleiding	201
Embryonale tijd	206
Geboorte	208
Kindertijd	218
Puberteit	236
Volwassenheid	248
Samenvattend intermezzo	250
Het middeleeuwse fundament kraakt	261
Samenvatting	282
De twintigste eeuw	284
Op weg naar de eerste wereldoorlog	287
‘Die verspätete Nation’ onder leiding van Bismarck	291
Toekomstideeën	305
Deling van Europa en supernationale start 1945-1952	309
De val van de Muur	324
Conclusie	338
Nogmaals de vragen	341
Besluit	345
Slot	354

Inleiding

Vanuit historisch perspectief is de individualisering van de mens een recent verschijnsel. Ervóór was het bestaan van de enkeling nog versmolten met het groepsbestaan; het groepsleden functioneerde op basis van bloed, kaste, stand, rang, klasse enzovoort. Voordat we hier verder op ingaan, volgt eerst een korte uiteenzetting van wat we onder individualisering verstaan. Er moet een historische ontwikkeling aan te wijzen zijn die kan laten zien, hoe het individualiseringsproces is verlopen, waarmee het gepaard ging en nog steeds gaat. Eeuwenoude tradities, heilige huisjes, standaardwaarden, vaste maatstaven en normen werden losgelaten, omdat ze niet meer voldeden. Niet verwonderlijk, als we bedenken dat tijdens ons eigen leven ook al bepaalde gebruiken en gewoonten, maar ook ideeën en idealen in het ongereede zijn geraakt, op het moment dat zij nog stevig verankerd leken. Sommige verdwenen ineens, andere ongemerkt om voor nieuwe plaats te maken. Logisch dat hierbij ook oude schoenen werden weggeworpen, terwijl nieuwe die beter passen en langer meegaan, voorlopig niet te vinden waren. Een voorbeeld onder vele is de onder invloed van wetenschappelijke theorieën en hypothesen (waaronder de Bigbangtheorie) diep gewortelde opvatting, dat het bestaan van mens en mensheid een toevalverschijnsel is. Een andere, niet minder apodictisch én algemeen aanvaard idee is, dat de mens zijn brein is: een door het brein gestuurd genencomplex op twee voeten, dat door versmelting van zaad en eicel ontstaat en uiteenvalt als het niet meer werkt. Ongeacht het waarheidsgehalte van dergelijke aannames is het wél erg ontmoedigend om zo naar de mens te kijken, wanneer het over geschiedenis gaat. Deze gedachten, want dat zijn het, roepen namelijk het gevoel

en het denkbeeld op dat mensen niet vrij zijn. Als het besef van de waarde hiervan verdwijnt, zal ook geen moeite worden gedaan om dit niet te laten gebeuren. Sterker nog, in plaats van dat ze tot nadenken stemmen om de grondslag van vrijheid te zoeken en ernaar te streven, bevrijden ze hem van het vrijheidsjuk. In het midden latend of dit gebeurt omdat zij er niet langer onder gebukt willen gaan, maar liever ervan bevrijd dan eraan herinnerd willen worden. Hoewel ze uitgaan van halve inzichten, onbewezen stellingen, arbitraire aannames en/of vage vermoedens en allesbehalve hele waarheden bevatten of veronderstellen, wérken doen ze als geen ander. Ongeacht het denken hierover, mensen hebben een drang naar vrijheid die geen commando's nodig heeft. Niet ondanks maar dankzij hun lichaam zijn zij potentieel vrij en moeten dat betalen met de tragische mogelijkheid van het dwalen. Natuurlijk bestaan hun gedragingen en beslissingen niet zonder neurologische en genetische determinanten. Ook is geen geestelijk of moreel en dus ook geen vrij en zingevend gedrag mogelijk zonder dat het corporeel, situationeel en temporeel geconditioneerd is. Mensen *hebben* een lichaam, maar ook een ziel vol troebele gevoelens en impulsen, maar *zijn* geest, ongeacht hoe erover wordt gedacht en ongeacht de neurologische en genetische implicaties die nu worden ontdekt. Men kan lang of kort over vrijheid praten, al naar gelang men pro of contra is, maar de vrijheid van de mens ontkennen, is een marionet van hem maken. Dit gebeurt overigens al sinds er van vrijheid sprake is.² Maar wie zonder meer de vrijheid van de mens ontkent, stelt in zijn negatieve oor-

2 Het thema *vrijheid versus noodzakelijkheid* onder invloed van neurowetenschappen en genetica is opnieuw actueel maar kent een lange geschiedenis. Pelagius, een Ierse monnik uit de vierde/vijfde eeuw en tijdgenoot van Augustinus, streed al voor de opvatting dat de mens een vrije wil heeft. Deze opvatting werd eerst door Augustinus, later door de kerk veroordeeld. Het werd een ketterse opvatting.

deel een vrije daad. Niet het brein of de genen zijn naar zin en zingeving op zoek, het zijn mensen die dit doen. Wie doet het niet en wie is ervan gevrijwaard? Wie overziet hoe de drang naar vrijheid zich tot nu toe heeft verwerkelijkt in het zelfbewustwordingsproces, die ziet ook dat de ene stap de andere fundeert en dat elke nieuwe stap een grotere mate van vrijheid, beweeglijkheid en wereldbeheersing mogelijk heeft gemaakt. Eveneens wordt duidelijk dat het geen Herculesdaad is, maar een Sisyfusgebeuren van continu oefenend verwerven. Dus meer een op weg zijn naar dan een verworvenheid die hij krijgt of waar hij recht op heeft. Zijn vrijheidsdrang is een uiting, die in de eerste plaats de menselijke geest betreft en niet de menselijke behoefte. De keerzijde van bovengenoemde denkbeelden die met talloze kunnen worden vermeerderd is dat mensen met betrekking tot de zin en de waarde van hun leven en dat van de gemeenschap waartoe zij behoren, voor een niets zijn komen te staan. Ook bij meer argeloze vragen als ‘algemeen belang’ of ‘onze toekomst’ is het alom armoede wat de klok slaat, terwijl iedereen weet: zoals wij nu leven, kunnen wij niet eeuwig doorgaan. Zeker niet in het licht van de catastrofes die als een zelf gesmeed zwaard van Damocles boven zijn hoofd hangen. Dat is de grondtoon in het debat over ecologie en duurzaamheid. Waar het aan schort in deze discussie, is een realistisch toekomstperspectief. Wie kan het bieden en wie kan met gezag hierover spreken? De samenleving is er een van “wezen, zonder leiding, zonder geborgenheid, zonder doel” - een van de bekende slagzinnen van Pim Fortuyn rond de eeuw- en millenniumwisseling, toen het iedereen economisch voor de wind ging, beter zelfs dan ooit tevoren - vond veel weerklank. Maar hij heeft geen uitzicht of inzicht geboden, eerder verwarring en tumult. Zijn optreden maakte

vooral duidelijk dat het religieuze geloof in algemeen aanvaarde meningen (die allesbehalve duurzaam zijn) een soort van godsdienst was geworden en dat er wat betreft kritisch vermogen ten aanzien van pseudowetenschap en haar verkondigers, veel achterstallig onderhoud is. Ook werd duidelijk dat de behoefte aan perspectief en uitzicht groot is. In verband met een toekomst die we zelf moeten scheppen, doen we er goed aan om in onze tradities te graven om te zien, wat de historische halte van nu eigenlijk inhoudt. Zijn doel, toekomst en bestemming, zijn hoop en verwachting, maar ook zijn oorsprong en herkomst, door het verlies van wat tot niet zo lang geleden houvast bood en onwrikbaar leek, werden woorden met vraag- en uitroepetekens. In plaats van het verleden werd de toekomst tot norm voor wat ons bezighoudt en aangaat. Hierdoor is naast het feit dat we permanent bereikbaar zijn en ons te pletter communiceren, een aardverschuiving opgetreden in het zoeken naar zin, betekenis en samenhang. Denk alleen al aan de talloze zin- en betekenisbranches die het vacuüm vullen met nieuwe vormen van feestelijkheden rondom geboorte, huwelijk en dood. Ontelbaar zijn de mogelijkheden om er een persoonlijk tintje aan te geven, desnoods met ballonnen, vlinders en andere symbolen. Een vluchtige blik in een doorsnee mindstyle-magazine is al voldoende om allerlei beloften aangeprezen te zien, om 'even in het paradijs te komen of de bronnen te ontsluiten om in een zelfgeschapen wereld rond te dwalen, misschien zelfs voorbij de grenzen van de eigen verbeelding'. Deze reclametaal van 'entertainmentexperts' vindt gretig aftrek, dag- en weekbladen staan er vol van en TV-programma's lopen ervan over. Een opleiding *Communicatie IEMES* (International Event, Music & Entertainment Studies) of *SPECO* (Sport, Economie en Communicatie) is voor jonge

mensen een van de talloze mogelijkheden voor een toekomst in deze sector. Intussen functioneert een bloeiende vrijetijdsindustrie ter verdrijving van de tijd: casino's, pret- en recreatieparken, sport- en weekendevenementen: marathons, kickboksgala's, love parades, zomercarnaval, wielervedstijnen, kermissen, autoraces, vliegtuigstunts. Elke stad heeft een beleidsafdeling om ze te promoten en te faciliteren en soms zelfs te financieren. Het talen naar zin en in verband hiermee het zoeken naar perspectief dat verder reikt dan het alledaagse, heeft de voorraad oriëntaties in zin en betekenis vergroot. Zie de overmaat aan canons: van de stad, van de club, van de regio, van de natuurwetenschap, van de filosofie, ja, van wat eigenlijk niet? Zelfs van het christendom, als het aan de Scriba van de Protestantse Kerken Nederland (PKN) ligt. Als gevolg van het afnemend aantal PKN-leden moet er binnen vijf jaar een canon van het christendom komen. Ondanks de recente kerkenfusie vanwege de niet te stoppen krimp, blijft de toekomst van het kerkelijk christendom even ongewis als vóór de fusie. Dit in schril contrast tot het groeiende aantal dat het fatalisme van het brein-denken belijdt en pleitbezorger is voor vrijwillige (!) euthanasie. Velen blijken een profane variant van de predestinatieleer te verkiezen boven een religieuze variant.

Als het persoonlijke leven geen zin (meer) heeft, verliest geschiedenis ook haar zin. Ondanks het buitenstaandergevoel hiertegenover, de interesse voor het verleden lijkt alleen maar toe te nemen. Zie de belangstelling voor biografieën die laten zien, hoe mensen met hun tijd zijn omgegaan en wat zij ervan terecht hebben gebracht. De interesse blijkt mutatis mutandis ook uit zaken als archeologisch bodemonderzoek, heemkundeclubs, amateuristisch familiestamboomonderzoek en de alsmaar groeiende boekenberg,

documentaires en films over alle mogelijke onderwerpen. Elke regio, stad en dorp heeft intussen een museum of een beschermd dorps- of stadsgezicht of een archeologische vindplaats van een kerk, burcht of grafheuvel. Als ze er niet (meer) zijn, worden ze ('goed voor de economie') hersteld of zelfs opnieuw gebouwd. Aangezien mensen een rol in de geschiedenis spelen, dienen zij eigenlijk ook te weten wat hun aandeel erin is. Ondanks het toenemend besef dat het niet willekeurig is hoe zij hierover denken en wat zij mét en in hun leven doen, schrikken velen terug om deze vragen toe te laten. Op het gebied van eten, drinken en bewegen en de gevolgen voor later, wordt er vanuit een gezond egoïsme al volop meegerekend. Zie de hausse van fitness en sport. Maar wie op een onbewaakt ogenblik wordt getroffen door een shock of geplaagd door een nachtmerrie "wat heb ik eigenlijk met mijn leven gedaan, wat heb ik tot nu ervan gemaakt, hoeveel tijd heb ik nog" of dreigt vast te lopen met "hoe moet ik verder?", gaat er zonder meer van uit, dat het niet alleen *zijn* leven is, maar ook dat hij de ontwerper ervan is, ook al kan hij dat niet plaatsen in zijn mens- en wereldbeeld.³ De discrepantie tussen dit gevoel en zijn verstand kan vroeg of laat een punt worden, waar hij niet omheen of aan voorbij kan gaan. Dit vanwege de vragen die zich opdringen en die beantwoord moeten worden. Dit onbestemde 'niet-meer-en-nog-niet-gevoel' bezorgt hem hoofdbreken en tegenstrijdige denkbeelden. Want wie gaat er niet van uit, dat hij de loop van zijn leven zelf moet bepalen? Maar het zo óók ervaren, is nog wat anders. Dit is lang niet altijd het geval, eerder het tegendeel. Vanwege het goede dat hem toevalt en

3 Een terugblik op het eigen leven als ware het van een ander, is als oefening uiterst zinvol. Het schept afstand en bevordert de objectiviteit tegenover het object.

het kwade dat hem treft, lijkt het méér bepaald te worden door factoren die hem overkomen dan dat hij zelf de oorzaak ervan is, laat staan, dat hij de lijnen zelf uitzet en ze ook nog volgt. Wat ons overkomt zonder ons toedoen, is niet gering. Terwijl wij iets doen, overkomt ons iets en met wat ons overkomt, *moeten* wij iets doen. Het brede scala van mogelijkheden dat zich al of niet toevallig voordoet en alleen óns (en niet een ander!) overkomt, wisselt voortdurend. We spreken van genadeloos noodlot, puur geluk, louter toeval, domme pech of zuivere willekeur of een variant hiervan met in ieder geval nauwelijks of geen andere keuzemogelijkheid dan eenvoudigweg incasseren en slikken. Misschien een enkele keer ook van een *vrije* keuze. Dat wil zeggen: een keuze die weloverwogen en bewust werd gemaakt en die óók *niet* gemaakt had kunnen worden, maar alles afwegende toch werd gemaakt. Hoe dit valt te rijmen met gangbare opinies dat ons leven in eigen handen ligt, blijft een raadsel. Of juist *niet* in eigen handen, maar in de genen of in het brein. Of in Gods hand. Met een woord van de psalmist: ‘één oogwenk duurt zijn gramschap, een leven lang zijn goedheid. *De avond daalt in tranen, met jubel komt de morgen*’.⁴

Afgezien van deze méér dan academische kwestie die iedereen met zijn leven moet beantwoorden: wie om wat voor reden dan ook zijn verleden niet of niet meer kent of meent te kennen, verliest op den duur zijn greep op de toekomst. Om op deze en andere kwesties in te gaan in verband met het klimaat van onze tijd - ‘wat is er eigenlijk gaande?’ - ligt

4 Psalm 30, uit ongeveer 1000 vóór Christus. De christelijke opvattingen over *erfzonde* en *genade* hebben gemeen met elkaar dat de *erfzonde* een zonde is die niet persoonlijk wordt aangerekend of waar iemand persoonlijk schuldig aan is en dat *genade* een gave is die niet het resultaat van persoonlijke verdienste is.

het voor de hand om terug te vallen op het recente verleden en wat eraan vooraf is gegaan. Maar is dat wel vruchtbaar? Ja, is het tegenovergestelde doen niet meer lonend? Dat we niet terug, maar vooruit moeten kijken en dat we onze blik niet moeten richten op wat áchter ons ligt, maar op wat vóór ons ligt. Ongeacht voor- of tegenspoed, van wél of niet in de gevarenzone verkeren of al beland zijn op de pechstrook, hij zal innerlijk actief moeten worden voor het verkrijgen van een geschiedenisbegrip, waar hij niet alleen deel ván is, maar waaraan hij ook actief deelneemt. Let op het verschil tussen 'deel zijn van' en 'deel hebben aan'. Voor het zelfbegrip en zelfverstaan in verband met individualisatie, emancipatie in verband met zijn plaats in de geschiedenis, zijn de overgangen en onvermijdelijke tussenvormen niet onbelangrijk. Het gaat hier om het verhelderen van wat geschiedenis is. Ons leven hangt mede ervan af, hoe wij ons in deze verstaan. Ook al is deze kwestie zo oud als het mens-zijn, wie voor deze vragen niet wegloopt, maar ze toelaat en zelf wil beantwoorden, die zal afstand moeten doen van de vooroordelen en bevangenheden die besloten liggen in de alledaagse wijze van kijken en spreken. Wat kunnen we en wat mogen we in dit opzicht van geschiedenis en het onderwijs erin verwachten? Welke idee of begrip van geschiedenis ligt besloten in wat nu 'historische kennis en inzicht' heet? Los van zin en onzin van historische canons, geschiedenis zou met het oog op onze deelname eraan behalve kennis en inzicht ook aanknopingspunten moeten bevatten, die met zijn innerlijk samenhangen en die geëigend zijn om gevoelens en denkbeelden op te wekken waarmee we uit de voeten kunnen. Antwoorden op deze en andere vragen vooronderstellen een fundamentele vraag: wat *is* geschiedenis überhaupt en welk idee van geschiedenis ligt besloten in hoe het vak wordt gegeven en